

Φωτίου εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην», ἀκολούθως δὲ διὰ πλῆθος παλαιογραφικῶν τεκμηρίων (συνοδευομένων ἀπὸ φωτογραφίας κωδίκων τοῦ Ἀρέθα) ἀνάγει τὸν Venetus A εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ σοφοῦ ἀρχιερέως τῆς Καισαρείας. Διὰ τῶν ἐργασιῶν του αὐτῶν ὁ Severgys προσέφερε νέα στοιχεῖα ἀποδεικνύοντα τὴν ἀμεσον σχέσιν τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Ἀρέθα. Ἡ προσωπικότης τοῦ μεγάλου πατριάρχου συνέβαλε σημαντικώτατα εἰς τὴν κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα ἀναγέννησιν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν, ἐμπυχωτῆς τῶν ὁποίων ὑπῆρξεν ὁ Ἀρέθας.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΛΑΟΥΡΔΑΣ

Jean Ebersolt, Constantinople. Recueil d'études, d'Archéologie et d'Histoire. Préface de A. Grabar. Paris, 1951, I. pp. 160 ; II, pp. 128 ; III, pp. 7, avec planches et figures.

Ἡ βυζαντινὴ βιβλιογραφία ἐπλουτίσθη δι' ἑνὸς βιβλίου συνταχθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Ebersolt, συγγραφέως σπουδαιοτάτων ἔργων, ὁ θάνατος τοῦ ὁποίου ἀφῆκε μέγα κενὸν εἰς τὴν ἐπιστήμην.

Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ βιβλίου τούτου ὁ καθηγητῆς κ. Α. Grabar δηλοῖ ὅτι πρόκειται περὶ σειρᾶς ἀρθρῶν, ἅτινα, ὡς παρατηρεῖ, ἐν ᾧ δὲν στεροῦνται ἐπιστημονικῆς ἀξίας, ἐν τούτοις δὲν ἐφείλκυσαν δεόντως τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐδημοσιεύθησαν κεχωρισμένως εἰς διάφορα περιοδικά.

Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ ἀρθρῶν ἄλλα μὲν ἀνάγονται εἰς τὴν τέχνην, ἄλλα εἰς τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν Βυζαντινῶν, ἄλλα πραγματεύονται περὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτῆς καὶ τῶν βυζαντινῶν ἀνακτόρων, καὶ τέλος ἄλλα περιγράφουσι τοὺς ἀρχαίους ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἰδίως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀντικειμένων τῆς λατρείας, τὴν θρησκευτικὴν ζωὴν τῶν Βυζαντινῶν ὄλων τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Εἰς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον περιλαμβάνονται καὶ τρεῖς περιγραφικαὶ μελέται ἔργων τινῶν τέχνης, διατηρηθέντων ἐν Κωνσταντινουπόλει.

Ὀλόκληρον τὸ ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ δύο τόμων καὶ ἑνὸς ἀρθρου εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου τόμου. Ἐκαστον δὲ τῶν τριῶν τούτων μερῶν ἔχει ἰδιαιτέραν σελίδωσιν, καθιστῶσαν ὁπωσδήποτε δυσχερῆ τὴν χρῆσιν τοῦ βιβλίου.

Ὁ πρῶτος τόμος ὑπὸ τὸν τίτλον «Sanctuaires de Byzance» διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Τὸ πρῶτον τιτλοφορούμενον »Les anciens sanctuaires de Constantinople (σελ. 1 – 104) περιέχει τὰ ἑξῆς δέκα ἀρθρα: α') Ἁγία Σοφία, β') οἱ ναοὶ τοῦ μεγάλου Ἀνακτόρου, γ') ὁ ναὸς τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, δ') ὁ ναὸς τῆς Παναγίας Βλαχερνῶν, ε') ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς

Χαλκοπρατείες, ζ') ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου τῆς Πηγῆς, ὁ τῆς Παναγίας Νέας Ἱερουσαλήμ, ὁ τῆς Θεοτόκου Ἱερουσαλήμ, τοῦ Ἁγίου Διομήδους καὶ τῆς Παναγίας Ὀδηγητρίας, ζ') ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου ἐν τῷ Φόρφω (Forum), ὁ τοῦ Ἁγίου Μωκίου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἀκακίου, η') ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ καὶ ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Εὐαγγελιστοῦ ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, θ') οἱ ναοὶ τῶν ξένων Μαρτύρων καὶ τέλος ι') οἱ ναοὶ τῶν Ἁγίων Θεραπευτῶν.

Εἰς τὰ δέκα ταῦτα ἄρθρα ὁ συγγραφεὺς, λέγει ὁ καθηγητὴς Grabar, ἀσχολεῖται ἐν πρώτοις μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ἐν λόγῳ ναῶν, οἵτινες, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἐξηφανίσθησαν, εἶτα δὲ πειρᾶται ν' ἀνακαλύψῃ τοὺς χώρους, ὅπου ἀπέκειντο τὰ ὀστεοφυλάκια τῶν Ἁγίων, τὰ ὅποια διεσπάρησαν ἀνὰ τὴν Εὐρώπην.

Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ πρώτου τόμου (σελ. 107 - 152) φέρει τὸν τίτλον : «La dispersione des trésors au Sanctuaire».

Ἡ ὕλη συγκεντροῦται εἰς τέσσαρα ἄρθρα α') Ἅγια λείψανα καὶ λειψανοθήκαι βυζαντιναί, β') Λειψανοθήκαι τοῦ Χριστοῦ, γ') Λειψανοθήκαι τῆς Θεοτόκου, τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, Ἁγίων καὶ Μαρτύρων καὶ δ') ἡ ἐποικοδομητικὴ ἐπιτροπὴ τῶν ναῶν τοῦ Βυζαντίου. Ὁ τόμος οὗτος τεματίζεται μὲ πίνακα εἰκόνων (σελ. 153), μὲ ἀλφαβητικὸν πίνακα Γαλλιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ (154 - 160) καὶ μὲ πίνακα περιεχομένων (σελ. 161). Αἱ εἰκόνες ἀναπαριστοῦν, κατὰ τὸ πλεῖστον, μικρογραφίας τοῦ Μηνολογίου τοῦ Βασιλείου Β' καὶ βυζαντινὰς λειψανοθήκας ἀποκειμένας ἐν Γαλλίᾳ.

Ὁ δεῦτερος τόμος τιτλοφορεῖται «Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantines», καὶ διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Τὸ πρῶτον (σελ. 1 - 105) περιγράφει εἰς ἕνδεκα ἄρθρα τὸν βίον τῆς Βυζαντινῆς Αὐτῆς καὶ δὴ : 1) τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν, 2) τὴν στέψιν τῶν αὐτοκρατόρων, 3) τὴν στέψιν καὶ τοὺς γάμους τῶν αὐτοκρατειρῶν, 4) τὴν ἐθιμοτυπίαν τῆς Αὐτῆς, 5) τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀκολουθίαν, 6) τὰς συμφώνως πρὸς τὴν ἐθιμοτυπίαν αὐτοκρατορικὰς ἀμφιέσεις, 7) τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐμβλήματα κατὰ τὰς τελετάς, 8) τὰς προαγωγὰς εἰς ἀξιώματα καὶ λειτουργήματα, 9) τὰς διπλωματικὰς δεξιώσεις καὶ τὴν φιλοξενίαν, 10) τὰς διασκεδάσεις καὶ δημοσίους ἀγῶνας καὶ τέλος 11) τὰς θρησκευτικὰς ἐορτάς.

Τὸ δεῦτερον μέρος τοῦ τόμου τούτου (σελ. 106 - 116) φέρει τὸν τίτλον : «Monuments inédits ou peu connus du Musée de Constantinople».

Τὰ μνημεῖα ταῦτα εἶναι θρησκευτικὰ, μετάλλια ἐκ μολύβδου ἢ ὀρειχάλκου (σελ. 106 - 109), ἀπεικονιζόμενα εἰς τὸν πίνακα 1 μετὰ ἡ ἄνευ ἐπιγραφῶν ἀπὸ τοῦ ὀγδόου μέχρι τοῦ ἕνδεκάτου αἰῶνος, τινὰ δὲ καὶ ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος χρονολογούμενα. Ταῦτα συνδέονται μὲ τὴν ἀρχαϊκὴν χριστιανικὴν τέχνην. Ἄλλα παριστάνουν πτερωτῶν δράκοντα καὶ ἄλλα περιστερὰν, τᾶ, λέοντα καὶ ἄλλα ζῶα (σελ. 109 - 110).

Τὰ ἐν λόγῳ ἐκ μολύβδου μετάλλια διατινάζουν τὴν παράδοσιν τῆς τέχνης τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ ἀνάγονται εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν εἰκονοκλαστῶν ἀπὸ τῆς ὀγδόης μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀκολουθοῦν : ἡ περιγραφή σταυροῦ φέροντος τὴν ἐπιγραφὴν ΦΩΣ ΖΩΗ (σελ. 111), μολυβδίνων ἢ ὀρειχαλκίνων φυλακτῶν (σελ. 111 · 114), περιγραφή σφραγίδος ἐκ Μεσοποταμίας τοῦ 7ου αἰῶνος, ἀνηκούσης εἰς τινα Ἀντίπατρον (σελ. 114 - 115) καὶ τεμαχίου ἐκκλησιαστικῆς σφραγίδος ἐξ ἀσβεστολίθου μὲ διπλὴν ἐπιγραφὴν (σελ. 115 · 118).

Ἡ σφραγὶς αὕτη παριστᾷ τὸν προφήτην Ἡλίαν ἀνερχόμενον εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπὶ πυρίνου ἄρματος συρομένου ὑπὸ δύο ἵππων περρωτῶν, τῶν ὁποίων διακρίνονται μόνον τὰ νῶτα. (Ἀναπαρ. ἐν σελίδι 116). Ἡ ἐν λόγῳ σφραγὶς ἐχρησίμειεν ἴσως πρὸς ἐπισφράγισιν ἄρτων (προσφορῶν) καὶ ἀνήκει, πιθανῶς, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Παλαιολόγων.

Τὸ τρίτον μέρος τοῦ βιβλίου πραγματεύεται περὶ τῆς ἀναγλύφου διακοσμήσεως ἐν τῇ παλαιᾷ Κωνσταντινουπόλει (σελ. 119 - 123). Ὁ συγγραφεὺς ὁμιλεῖ περὶ κιονοκράνων, ὡς καὶ περὶ ὑπολειμμάτων διαφόρων ἔργων γλυπτικῆς, τὰ ὁποῖα εἶδεν εἰς διαφόρους χώρους τῆς Πόλεως. Ταῦτα ἀπεικονίζονται εἰς τὸν πίνακα 2 καὶ ἀνήκουν εἰς διαφόρους ἐποχάς. Δύο ἀλφαβητικοὶ πίνακες γαλλιστὶ καὶ ἑλληνιστὶ συντεταγμένοι (σελ. 124 - 128) ὡς καὶ πίναξ περιεχομένων συμπληροῦν τὸν τόμον τοῦτον. Ἀκολουθεῖ (σελ. 1 - 7) ἄρθρον τιλοφορούμενον «Sculptures chrétiennes inédites du Musée de Constantinople». Ἐν τῶν εἰς τὸ ἄρθρον αὐτὸ ἀναφερομένων ἀναγλύφων προέρχεται ἀπὸ τὸ «Ἐβδομον» καὶ παριστᾷ πρόσωπα εἰς στάσιν ὀρθίαν φέροντα ἀρχαίαν περιβολήν. Τέσσαρα τεμάχια πινακίων ἐκ λεπτεπιλέπτου μαρμάρου, ἐκ Φρυγίας προερχόμενα, μὲ ἀναγλύφους παραστάσεις, ἀπεικονίζουν τὸν Δαυὶδ κατὰ τὸν ἐναντίον τοῦ Φιλισταίου ἀγῶνα, τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν Εὐάν, τὸν Ἰωάν ἐν τῷ πλοίῳ κ.ἄ. Τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀνάγλυφα χρονολογοῦνται, πιθανῶς, ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος.

Τὸ γενικὸν συμπέρασμα τοῦ συγγραφέως ἔν τε τῷ πρώτῳ καὶ τῷ δευτέρῳ τόμῳ εἶναι ὅτι οἱ Βυζαντινοί, οὔτινες καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐκάλουν ἑαυτοὺς Ρωμαίους, εἶχον συνείδησιν τοῦ ὅτι διετήρουν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀρχαίαν τὴν ρωμαϊκὴν παράδοσιν. Πλὴν ὅμως, ἐπάγεται, «ὁ Ἑλληνισμὸς ὑπῆρξε πάντοτε παρ' αὐτοῖς θαλαρώτατος. Διετήρησε κοινότητα γλώσσης, ἰδεῶν, ἡθῶν καὶ ἐθιμῶν καὶ δὴ ὄχι μόνον ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἐπισήμων καὶ τῶν ὑψηλῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ λαοῦ». Τοιοῦτοτρόπως «ὁ Βυζαντινὸς πολιτισμὸς ἐξήσκησεν ἀναμφισβήτητον ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ὡς καὶ ἐπὶ τῆς τέχνης εἰς τὴν Δύσιν». Ἡ κρίσιμος περίοδος τῶν ἐτῶν 1204 - 1261 «δὲν ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα παρὰ μόνον ν' ἀφυπνίσῃ καὶ νὰ ἐπισχύσῃ τὸ

πατριωτικὸν φρόνημα τῶν Ἑλλήνων... Ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπῆρξε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῶν μέσων αἰῶνων ὁ φρουρὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Τοιοῦτον εἶναι τὸ τελικὸν συμπέρασμα τῶν ἐμβριθεστάτων μελετῶν τοῦ Ebersolt.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ ἐνταῦθα νὰ κάμω μικρὰς τινὰς παρατηρήσεις. Σκόπιμον θὰ ἦτο ἐν τῷ προλόγῳ νὰ ὑπεδεικνύοντο τὰ περιοδικά, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ebersolt ἐδημοσίευσεν διὰ πρώτην φορὰν τὰ ἄρθρα, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω. Μόνον ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ σημειοῦται ἡ «Revue de l'Histoire des Religions» ἀλλ' ἄνευ ἐτέρας τινὸς ὑποδείξεως. Τοιαύτη σχετικὴ ὑπόδειξις θὰ ἦτο ἀπαραίτητος δι' ἐκείνους τοὺλάχιστον, οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονται πρὸ παντὸς διὰ τὴν Βυζαντινὴν τέχνην καὶ οἵτινες θὰ θελήσουν νὰ παραβάλλουν τὰς εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι, ἀναδημοσιευθεῖσαι ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, δὲν εἶναι ὅσον θὰ ἔπρεπε εὐδιάκριτοι, συχνάκις μάλιστα ἀδυνατεῖ νὰ διακρίνη τις τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον αὐταὶ ἀπεικονίζουσιν. Τοιαῦται π.χ. εἶναι αἱ ἐκτὸς κειμένου εἰκόνες τοῦ Α' καὶ Β' τόμου.

Τὴν ἔλλειψιν ταύτην ἀναπληρῶν, σημειῶ ὅτι τὰ ἄρθρα τοῦ πρώτου βιβλίου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Παρίσιος ἐκδοτικοῦ Οἴκου Ernest Leroux ἐν ἔτει 1921 εἰς ἓνα τόμον ὑπὸ τὸν τίτλον «Sanctuaires de Byzance. Recherches sur les anciens trésors de Constantinople», ἄνευ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀλφαριθμητικοῦ πίνακος.

Τὰ τοῦ δευτέρου τόμου ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ περιοδικὸν «Revue de l'Histoire des Religions, τόμ. 76 ἔτος 38ον, 1917, σελ. 1-128», (ἀντὶ τόμ. 75, ἔτος 39ον).

Τὸ ἄρθρον : «Sculptures chrétiennes inédites du Musée de Constantinople» ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ Revue Archéologique IV σειρᾷ, τόμ. 21, 1, 1913, σελ. 333-339.

Οἱ εἰδικῶς λοιπὸν διὰ τὴν τέχνην ἐνδιαφερόμενοι δύνανται νὰ συμβουλευθοῦν τὰς εἰκόνας τῶν πρώτων ἐκδόσεων, τινὲς τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύθησαν εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Ebersolt εἰς μέγα σχῆμα, καὶ δὴ τὰ ἑξῆς : «Les arts somptuaires de Byzance» Παρίσιοι - Βρυξέλλαι, 1923, «La Miniature Byzantine», Παρίσιοι, 1926, καὶ «Orient et Occident, Recherches sur les influences byzantines et Orientales en France pendant les Croisades», Παρίσιοι - Βρυξέλλαι, 2 τόμ. 1928-1929.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Εἰρήνης ἐν Γαλατῶ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Ebersolt (Sanctuaires de Byzance σελ. 15-16) ἐξηκρίβωσα, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ ναοῦ ἐκείνου, ὅστις βραδύτερον ἐπωνομάσθη ναὸς τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ μετετέραθη ἐν ἔτει 1475 εἰς τέμενος, τὸ σημερινὸν «Ἀράπ - Τζαμί».

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΔΑΛΕΖΙΟΣ